

HUDÂVENDİĞÂR CAMİİ

Çanak kale'nin
Ayvacık ilçesine bağlı
Behramkale köyünde bulunan
bir erken dönem Osmanlı camisi.

Adı, Çanakale Vakıflar Müdürlüğü'nün büyük vakfiye defterinde Murad Hudâvendigâr Camii şeklinde geçmekte olup Edremit körfezindeki antik liman şehri Assos'un harabeleri üzerine kurulan Behramkale köyündedir. Akropolün kuzeyindeki yüksek bir kaya kütesinin tepesine yerleştirilen yapının inşa tarihi kitâbesi yerinde bulunmadığı için belli değildir. Ancak bölgede kesin Osmanlı hâkimiyetinin I. Murad zamanında sağlandığı ve kaynaklarda belirtildiğine göre buradaki imar faaliyetlerine Sırp Sındığı Savaşı'nda (1365) elde edilen ganimetlerle başlandığı göz önüne alınarak 1365'i takip eden yıllarda yapılmış olduğu söylenebilir. Nitekim bölgedeki Murad Hudâvendigâr adını taşıyan diğer yapıların inşa tarihleri 1365'ten sonraya rastlamaktadır.

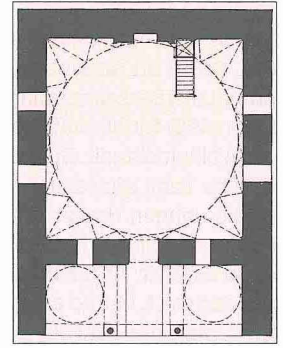
Cami, kare planlı bir harim ile yanları kapalı üç gözlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Son cemaat yeri dıştan düz bir çatı ile, içten ise ortada beşik tonoz ve yanlarda geçişleri pandantiflerle sağlanan iki küçük kubbe ile örtülüdür. Ortadaki daha dar ve yüksek olmak üzere üç sivri kemerle dışa açılan son cemaat yeri iki yuvarlak kemerle de harime bağlanmıştır. Cümle kapısının söveleri devşirme malzemedendir. Cephelerde andezit taşı ile tuğla, kubbe ve geçiş elemanlarında ise yalnız tuğla kullanılmıştır. Erken Osmanlı mimarisinin cephe düzeni anlayışını yansıtan binanın harimi, altı dikdörtgen pencere ve altı mazgal tarafından aydınlatılmaktadır. Doğu, batı, kuzey duvarlarında yan yana ve ikişer adet olan

pencerelerden çoğu, binanın çeşitli yerleri gibi rastgele devşirme taşlardan yapıldığı için muntazam sövelere sahip değildir. Doğu ve batıdakilerin lentoları üzerinde yine devşirme kesme taşlara basan tuğla kemerli yüksek alınlıklar bulunmaktadır; alınlık kemerlerinin etrafında bir sıra taş, üç sıra tuğladan oluşan almasıık örgü görülür. Son cemaat yerine bitişik olduğu için mazgal konulmayan kuzey duvarındaki pencerelerin alınlığı yoktur. Alt kısmında pencere bulunmayan güney cephenin ise üst tarafında iki mazgal yer almaktadır.

10,76 x 10,76 m. ölçülerinde olan harim, köşelerde Türk üçgenleriyle geçişi sağlanan basık bir kubbe ile örtülmüştür; dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan kubbe düz kiremit kaplıdır. Duvarlar yer yer dökülmüş kireç sıvalıdır. Batı duvarında kök boyası ile yapılmış gemi resimleri görülmekte ve bu husus Behramkale'nin eski bir limanın yanında bulunması ile açıklanmaktadır. Aynı yerde göze çarpan palmet dizilerine benzer şekillerin mihrapta da yer alması bunların orijinal olduğu yönündeki görüşleri destekler mahiyettedir.

Tuğladan örülen kareye yakın görünümli mihrap kible duvarının ortasında, dış cepheden çıkıntı yapmayacak şekilde ve içeri doğru ayrı bir kütle halinde inşa edilmiştir; ancak nişin yarısı duvarın içindedir. Niş ince-uzun dikdörtgen kesitlidir ve mukarnaslı bir kavsara ile son bulur; yanlarında iki sütunçe ve etrafında kalın bir bordür yer almaktadır. Günümüze asıl haliyle gelen mihrabın bütün yüzeyi kalıplama tekniğinde yapılmış ve alçak kabartma altı-sekiz köşeli yıldız, sekizgen, rûmî ve palmetlerle süslenmiş alçı levhalarla kaplıdır. Aralarındaki ek yerleri görülebilen levhalardan özellikle nişin yüzeylerindeki dökülmüş ve buralar sonradan alçı ile gelişigüzel sıvanmıştır. Yakın zamanlarda konulmuş olan ahşap minber ise aslını yansıtmadığı gibi herhangi bir sanat değerine de sahip değildir.

Caminin minaresi yoktur. Her ne kadar bazı kaynaklarda yıkılmış olduğu söylenmekteyse de minarenin aslında hiç yapılmadığını kabul etmek daha mantıklıdır. Çünkü devamlı şekilde sert esen rüzgârlara açık yüksek bir kayalık üzerine kurulan ve özellikle son cemaat yeri uçuruma bakan caminin minaresinin dayanıklı olmayacağı âşikârdır; nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü de 1968 yılındaki restorasyon sırasında böyle bir eklemeye gerek görmemiştir.

Behramkale'deki
Hudâvendigâr
Camii'nin
planı

Behramkale Hudâvendigâr Camii tek kubbeli plan şeması, alçı mihrabı, almasıık duvar tekniği ve surların içinde inşa edilmesi gibi özellikleriyle erken Osmanlı mimarisinin XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait önemli bir örneğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ekrem Hakkı Ayverdi, "Osmanlı Mimârisinin İlk Asrı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1962, s. 78-79; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 224-229; Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago 1968, s. 38-39; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1977, II, 46; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimârisi'nde Süsleme I: Erken Devir: 1300-1453*, İstanbul 1979, s. 228-229; Ramazan Eren, *Çanakale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, [baskı yeri yok] 1990, s. 60-61; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1992, s. 45; Ümit Serdaroglu, *Behramkale (Assos)*, İstanbul 1995, s. 79; U. Arıg, "Behramkale Hudâvendigâr Camii", *Bilim Birlik Bazarı*, sy. 41, İzmir 1984, s. 18-21; Nazife Kurtman, "Çanakale Eserlerinden Örnekler", *VIII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1991, s. 178; Fusun Arman, "Assos", *Atlas*, sy. 7, İstanbul 1993, s. 67.

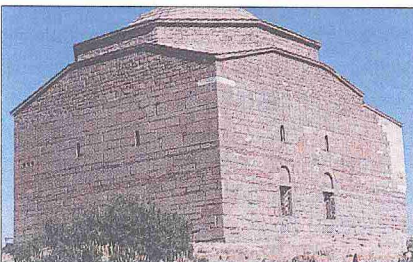
ALİ BORAN

HUDÂVENDİĞÂR CAMİİ

Bulgaristan'da Filibe'de
XIV. yüzyılda
I. Murad Hudâvendigâr tarafından
yaptırılan cami.

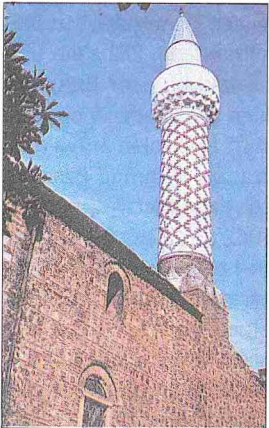
Bulgarlar tarafından Cuma Camii (Džumaja Džamija) denilen ibadethâne Murâdiye adıyla da anılmaktadır. Filibe'nin ulucamii durumundaki bu eser Bulgaristan'da inşa edilen ulucamilerin başında gelir. Aynı mimari tipte olan Sofya'daki mâbed ise Sadrazam Mahmud Paşa'nın hayratı olarak çok daha sonra yaptırılmıştır. Filibe'den 1062'de (1652) geçen Evliya Çelebi bu şehri anlatırken, "Çarşı içinde cemâat-i kesireye mâlik ulucami, Edirne fâtihî Gazi Hudâvendigâr Sultan Murâd hân-ı evvelindir" diyerek eserin I. Murad'ın vakfı olduğunu, ancak kitâbesinin bulunmadığını söyler. Machiel Kiel ise bu

Hudâvendigâr Camii - Behramkale / Çanakale

caminin 1425 yılı civarında II. Murad tarafından yaptırıldığını ileri sürer (*DİA*, XIII, 80). Onun bu husustaki dayanağının, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan 895 (1490) tarihli muhasebe kayıtları olduğu bilinmektedir. Bu belgelerde Filibe'deki bir cami için yapılan harcamalar yazılırken bunun Hazret-i Hudâvendigâr'ın ve Hazret-i Sultan Murad Han'ın vakfı olduğu bildirilir. Ancak bu ifadede II. Murad'dan çok I. Murad anlaşıldığından eser için I. Murad'ın bâni olarak kabul edilmesi daha inandırıcı görünmektedir. Filibe'den bir elçilik heyetiyle 1553'te geçen Alman Hans Dernschwam, şehrin ortasında büyük ve muhteşem bir cami gördüğünü belirtir. Adı verilmemekle beraber bu ancak Hudâvendigâr Camii olabilir. İnşa kitâbesinin yerinde ta'lik hattıyla yazılmış, şimdiye kadar bütünüyle yayımlanmayan dört beyitlik bir tamir kitâbesi bulunmaktadır. 27 Şevval 1199 (2 Eylül 1785) tarihli kitâbeden Hudâvendigâr Camii'nin bu tarihte büyük ölçüde elden geçirildiği anlaşılmaktadır. 1234'te (1819) Filibe'de büyük hasarlara yol açan şiddetli depremde caminin zarar gördüğünü belirten bir ize rastlanmadığı gibi çok değişik bir süslemesi olan ve ayrıntıları ile orijinalliğini belli eden minaresinin hiç değişmeden zamanımıza kadar gelmiş olması depremin zararsız olarak atlatıldığına bir başka delil sayılabilir. Ekrem Hakkı Ayverdi, kapının iç yüzünde sıva üstüne boya ile yazılmış iki satırlık yazının Edirne'de de bazı camilerde kalem işi nakışlar yapan Nakış Çelebi'ye ait olup 1234 depreminin arkasından yazılmış olabileceğini ileri sürer. Bir vakitler elliyi aşkın ibadet yerine sahip olan Filibe'de ayakta bırakılan iki camiden biri olan Hudâvendigâr Camii 1966'da pek iyi durumda olmamakla beraber açıktı.

Mimarisi bakımından erken Osmanlı döneminin ulucamileri tipinde olan yapı,

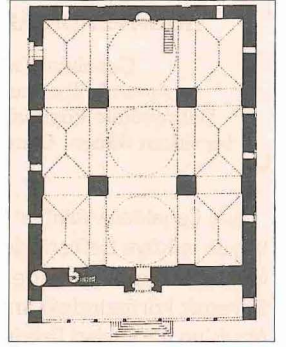

Filibe
Hudâvendigâr
Camii'nin
minaresi

Evliya Çelebi'nin de işaret ettiği gibi bu çeşit camilerdeki usule uygun olarak Filibe çarşısının ortasında idi ve bir avlusu yoktu. İlk Osmanlı mimarisinde çok yaygın olan kesme taş ve tuğla ile karma tekniğe inşa edilmiş olup her taş sırasının arasında iki sıra tuğla bulunmaktadır. Ayrıca bu dönem yapı sanatında sıkça kullanılan usule göre taşların aralarına dikeyne birer tuğla konulmuştur. Evliya Çelebi dışarıdan cümle kapısına bir merdivenle çıkıldığını bildirir. Fakat merdivenin yükseklik ve biçimi zaman içinde değişmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, caminin girişinde iki yanı duvarlı ve altı desteğe dayanan bir son cemaat yeri olabileceğini düşünmüştür. Günümüzde ise basit bir merdivenle iki yanında 4,50 m. derinliğinde kapalı mekânlar vardır. Osman Keskiöğlu'nun II. Murad Kütüphanesi olduğunu belirttiği bu mekân, çok belirli XIX. yüzyıl üslûbunda ahşap oymalarla süslü bir cepheye sahiptir. Bu son cemaat yeri halen Nâzım Hikmet derneği, kütüphanesi ve okuma merkezi olarak kullanılmaktadır.

Ayverdi'nin de işaret ettiği gibi cephe-lerde açılmış pencerelerin bir kısmında görülen nisbetsizlikler ve iç mimariyle olan uyumsuzluklar bunlardan çoğunun geç bir dönemde, büyük bir ihtimalle 1199 (1785) tamiri sırasında açılmış veya değiştirilmiş olduğunu gösterir. Etrafı silmelerle çerçevelenmiş cümle kapısı sivri bir kemer içindedir. Girişin iki yanındaki küçük oturma nişlerinin tepeleri mukarnaslıdır. Ayverdi, sağ cephede bulunan ve iki taraflı merdivenlerle ulaşılan girişin bir pencerinin bozulması suretiyle sonradan açılmış olabileceğini ileri sürerse de kapının daha iyi incelenmesi gerekir. Sahanlığı yarım yuvarlak bir kemere oturan merdivenler orijinal değildir. Sol cephenin kible duvarı ile birleştiği yerdeki giriş ise sivri kemerinden ve nisbetlerinden de anlaşıldığı gibi orijinal olup bunun aslında hünkâr mahfiline bağlantı sağlayan giriş olduğu bellidir.

Rumeli'de kalan pek çok Türk eseri için uydurulan söylentilerden birine göre cami Sveti Petka Kilisesi'nin yerinde inşa edilmiştir; ancak bu iddiayı doğrulayacak bir dayanak yoktur. Sadece yakın yıllarda, cami önündeki meydanın taş döşenerek düzenlenmesi sırasında kible duvarı ile güney cephesi köşesinin uzağında Roma dönemine ait mermer bir yapının kalıntıları bulunmuştur. Bunlardan arasına girilimler işlenmiş öküz başları olan (bukranion) bir friz, bu yapının bir kilise değil ilkçağ'a ait bir pagan binası olduğunu açık şekilde belli etmektedir. İlkçağ'daki Phi-

Hudâvendigâr
Camii'nin
planı

lippo polis'in (Filibe) Türkler tarafından fethinden yüzyıllar öncesine ait toprak altında kalmış bir yapı dolayısıyla mâbed hakkında ileri sürülen iddiaların gerçekte hiçbir alâkası yoktur. Hudâvendigâr Camii temelden bir Türk eseridir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin verdiği rakamlara göre 25,53 x 31,40 m. ölçüsünde olan harim mekânı, birbirlerine ve beden duvarlarına kemerlerle bağlanan kare kesitli dört masif pâyeye dokuz bölüme ayrılmıştır. Klasik çok kubbeli camiler prensibine uygun olmakla beraber burada sahnlar (nefler) eşit olmayıp ortadaki geniş, yanlardakiler ise daha dardır. Ortadaki sahnın kible yönünde peş peşe sıralanan kare planlı üç bölümün her biri çok basık kasnaklı, 8,50 m. çapında birer kubbe ile örtülmüş olup bunlarda Türk yapı sanatı geleneğine aykırı olarak çok dar pencereler görülmektedir. Bu aydınlatma menfezlerinin orta bölümlere ışık sağlamak düşüncesiyle 1785 tamirinde açılmış olması muhtemeldir. Dikdörtgen planlı olan yan bölümler tonozlarla örtülmüştür. Böylece burada, ilk Osmanlı döneminde çok yaygın olan dokuz kubbeli ulucamilerin daha değişik bir çeşitlemesi uygulanmıştır.

Çok güzel bir örneği Bursa Ulucamii'nde görülen eski kapalı avlu geleneğinin hâtrısı olarak orta sahnda yer alan şadırvan havuzu Hudâvendigâr Camii'nde de bulunmaktadır. Ancak burada tam merkezde olmayıp ana eksen üzerinde girişe yakındır. Bu şadırvan havuzunun aslında da var olduğu, fakat herhalde biçiminin zamanla değiştirildiği kabul edilmelidir. Ayverdi'nin, Hudâvendigâr Camii'nin ilk biçimini gösteren restitüsyon çiziminde bu şadırvanı işaretlememesi bir eksiklik-tir.

Evliya Çelebi, Hudâvendigâr Camii'nin mihrab ve minberinin çok sade olduğunu belirtir. Gerçekten her ikisi de gösterişsiz ve basit unsurlardır. Hiç bezemesi

Filibe Hudâvendigâr Camii'nin içinden bir görünüş

olmayan minber mermer taklidi boyanmıştır. Duvarları, kubbe ve kemerleri kaplayan XIX. yüzyıla ait kalabalık kalem işi nakışlar Rumeli'de hâkim olan, duvar yüzeylerini ağır nakışlarla doldurma merakından kaynaklanmış olup pek zevkli bir sanat ürünü sayılmaz. Kemerlerdeki mermer taklidi boyama ise daha da çirkindir. Mihrap binanın ilk yapıldığı dönemin üslûbunu aksettirmez. Esasen her tarafı boyanmış ve yarım kubbesi istiridye kabuğu gibi dilimli bir motifle doldurulmuş, nişin içi de iki yana açılmış perde ve ortada çiçek vazosu motifleriyle süslenmiştir. Yan taraftaki girişle bağlantılı mahfil ise barok üslûbunda olan bir eklemedir. Burada da aynı kalem işi süslemeler görülür. Sol duvara yapıştırılmış bir mermer levha üzerinde güneş saati bulunmaktadır.

Caminin, ilk yapıldığından günümüze kadar hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan gelen bir unsuru olan minaresi sol köşededir; gövdesine duvar kalınlığı içine açılan dar bir dehlizden ulaşılır. Taştan işlenen pabuç kısmından baklavalarla yuvarlak gövdeye geçilmiş olup burası evvelce İshak Paşa'nın Selânik'teki camisindeki gibi sırlı tuğlalarla bir örgü motifine göre tezyin edilmiştir (bk. ALACA

İMARET CAMİİ). İstanbul'da ise benzeri bir motifle süslenmiş tek minare Hacıhasanzâde Camii'ndedir. Minarenin şerefe çıkmaları, erken dönemde çok kullanılan biçimde geniş yuvalı mukarnaslar halinde idi. Geç bir dönemde şerefe korkuluğu demir parmaklığa dönüştürülmüş, daha yakın bir tarihte de kapalı bir korkuluk yapılrken mukarnasların biçimleri bozulmuştur. Petek kısmı ile sivri külâhı XIX. yüzyılda yenilenmiştir.

Hudâvendigâr Camii, erken Osmanlı dönemi Türk mimarisinin Balkanlar'daki en büyük ve en değerli eserlerinden biri olmasına rağmen orada yayımlanan turist rehberlerinde adı bile geçmiyordu (meselâ bk. J. Petkov, *Bulgarien*, Sofia 1932). Fakat Batı'da basılmış daha yeni benzeri bir kitapta sanat değeri vurgulanarak yer almıştır (bk. bibl.). Çok kubbeli ulucamiler tipinin kendi içindeki çeşitmelerinden birini temsil etmesi bakımından Osmanlı dönemi Türk mimarisinde özel bir yere sahip olan Hudâvendigâr Camii, yine I. Murad tarafından yapımına başlanan, fakat 1855 depreminde esas biçimini kaybeden Bursa'daki Şehadet Camii ile Edirne'deki Eskicami arasında yer alır. 1928'de Bulgaristan'da meydana gelen ve bir depremde duvarları çatlayarak öylece günümüze ulaşan ve halen bazı vakitlerde ibadete açık olan cami, Filibe Müftülüğü'nün 1998 Haziranında açtığı bir kampanya ile onarıma alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55* (nşr. F. Babinger), Leipzig 1923, s. 21; a.mlf., *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1988, s. 41; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 384; *Kratka Istorija na Bilgarskata Arkhitektura* (nşr. Bilgarska Akademija), Sofia 1965, s. 183, rs. 184; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 295-303; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 38-41; Ch. J. Veyrenc, *Bulgarie: Les guides nagel*, Paris 1966, s. 352-353; Mehmed Toptchiev, *el-Mesâcid ve'l-müslimûn fi Bulğariya* (trc. Abdullah es-Sûfî – Hâdî Âzâdî), Sofia, ts., s. 29-42; Osman Kesicioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s. 127; P. Mijatev, *Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları* (trc. Yaşar Yücel), Ankara 1987, s. 10; Filiz Yenisehirlioğlu, *Türkiye Dışında Osmanlı Mimari Yapıları*, Ankara 1989, s. 24, rs. 31, 32; G. Rudloff – O. Hille, "Grad Plovdiv i negovite zgradi", *Izvestija na Bilgarskoto Arheologičeski Institut*, VIII, Sofia 1934, s. 388-390, s. 210-211, s. 424; Ömer Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmâret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilâncoları", *TTK Belgeler*, 1/2 (1964), s. 235-377; "Plovdivskite Džamii-Džumaja (Ulu Džamija)", *Müslümanski Priziv*, sy. 2, Plovdiv 1997, s. 4; Machiel Kiel, "Filibe", *DiA*, XIII, 80.

SEMAYİ EYİCE

HUDÂVENDİĞÂR CAMİİ

I. Murad Hudâvendigâr tarafından
Marmara bölgesinin
değişik yerlerinde yaptırılan
camilerin ortak adı.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında henüz sınırları fazla genişlemiş olmayan Osmanlı Beyliği'nin Marmara bölgesindeki çeşitli yerleşim yerlerinde I. Murad tarafından inşa ve vakfedilen bazı küçük camiler bu isimle anılmaktadır. Mimarieleri bakımından fazla önem taşımayan veya sonraları çok değişikliğe uğradıklarından gerçek sanat hüviyetleri belirsiz olan bu yapılar Osmanlılar'ın ilk devirlerine ait eserler olmaları dolayısıyla kısaca bahsedilecektir.

Edirne. I. Murad Hudâvendigâr adına Bizans kilisesinden çevrilen bir ibadet yerinden çeşitli kaynaklar bahsetmektedir. Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-müsâmirin* adlı eserinde kale içinde Halebî adıyla tanınan binanın bu yapı olduğunu söyler: "Dâhil-i hisârda Halebî demekle mâruf olan câmi-i şerîftir ki kilise tarzında dört kemer üzerinde bir kubbe vardır. Zâhir budur ki şehirde ibtidâ cuma namazı bu câmi-i şerifte kılınıp bundan kadim bir mâbed olmaya; Halebî nâmına şöhretine sebep, zamân-i sâbıkta medresesine Halebî demekle mâruf bir kimesne müderis olmasındır". Örfî Mahmud Ağa da *Edirne Tarihi*'nde bu caminin 1164 Ramazanında (Ağustos 1751) vuku bulan bir zelzelede harap olduğunu ve etrafı hristiyan evleriyle çevrilmiş olduğundan cemaatsız ve metrûk kaldığını bildirir (bk. Ayverdi, s. 293-294). Bir süre Ayasofya adıyla da anılan bu caminin harabeleri XIX. yüzyılın içlerine kadar gelmiş, hatta bu durumda planı çizilmiş ve bir fotoğrafı çekilmiş, 1902'de bütün izleri ortadan silinmiştir (bk. AYASOFYA CAMİİ [Edirne]).

İpsala. Kasabada Hudâvendigâr Camii adıyla anılan bir mâbed bulunduğunu Ekrem Hakkı Ayverdi, Vakıflar Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki *Mukâtaa Defteri*'nden tesbit etmiştir (*Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 307-308). Bundan, çarşı içinde olan yapının dört orta direk üstüne ahşap çatlı büyük bir bina olduğu anlaşılmaktadır. Ayverdi bazı bilgileri camiye görenlerden derlediğine göre yapı XX. yüzyılın başlarında ayakta olmalıdır. Caminin yerinde şimdi pazar kurulmaktadır. Tayyip Gök-bilgin, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki (Muallim M. Cevdet, nr. 91, s. 580-582) yazmalar arasında keşif raporu